

Barátunk, „Orpheusz úr”

Futamok és rajzok Deák Lászlóhoz

Barátok voltunk? Voltak jobb, közelebb barátai is (például legendás négyesük Parancs Jánossal, Kecskeméti Kálmánnal és Kemsei Istvánnal, s hozzájuk csatlakozva, ismeretes, még Villányi László, esetleg, a korai évekből, Orvos András is barátai legbelsőbb köréhez tartozott – ő maga is „belső barátságoknak” nevezi ezeket halála után kiadott *Naplójában*), s nekem is voltak közelebbiek. Lényeges különbség azonban kettőnk barátságai között, hogy az övéi – ez már megmásíthatatlan – sírig tartók (elég csak a fentiekhez való viszonyát idézni, s naplója valamely helyén maga is végtelenül szerencsésnek érzi magát „hűséges barátai” miatt), az enyéim között egyelőre nem akadt ilyen, s nem tudom, hűséges van-e egyáltalán barátságaim között (tény, mindük kihűlt valamennyire, zárójelbe helyeződtek, s bár, tudtommal, egyik barátommal sem árultuk el – nagyon – egymást, a körülményeink úgy hozták, hogy – kivel jobban, kivel kevésbé – elég távol kerültünk egymástól). Azt mégis – és Deák László részéről is – biztosan tudom, hogy mindketten szívesen találkoztunk egymással (akár én is elmondhatnám, amit Tandori Dezső firkantott papírra barátunk halálának döbbenetében: „Ó, festőm, / poétám, / találkoztam...” [kiemelés tőlem – T. L.]), szívesen voltunk egymás társaságában, műveltségünk és ízlésünk sok mindenben megegyezett (erről itt csak annyit, hogy amikor 1960-as évekbeli eszmélkedéséről faggatta őt Erős Kinga *Tollal és ecsettel* című, 2007-es Magyar Napló-beli interjújukban, a magához közelinek érzett minták közt első helyen említette a lengyel és az amerikai költőket, a beatnemzedék költészetét, és a franciákat – nos, ők nálam is az első helyeken szerepeltek akkoriban, s bevallom, máig rendszeresen visszatérek hozzájuk), sok mindenről hasonlóképpen gondolkodtunk, és a tartásunk is hasonló elvekre és értékpilérekre épült.

Közelebről elég későn, már Magyarországra kerülésem, azaz 1984 táján ismertem meg őt (bár lehet, valamelyik, fiatal írók számára szervezett rendezvényen – talán a Zalán Tibor nevezetes nemzedéki esszéje gerjesztette *Arctalan nemzedék*-vita kapcsán összetrombitált 1979-es vagy 1980-as balatonszemesi tanácskozáson – korábban is találkoztunk már). Hivatalosan ugyan csak 1986-ban települtem át az akkor még szocialista (s szintén akkor még) Csehszlovákiából Magyarországra, de valójában már 1983-tól intézgettem ezzel kapcsolatos ügyeim, ráadásul hamarosan majdani átköltözésemet is lehetővé tevő álházasságot kötöttem egyik barátnőmmel (mindkettő szó szerint értendő), 1985-től pedig már időm nagy részét a magyar fővárosban töltöttem. (Részben *hivatalos* feleségem gyakran változó albérleteiben, részben, Varga Imre féléves újvidéki ösztöndíja idején, az ő békásmegyeri – Margitliget utcai – másfél szobás lakásában.) S lassanként bejáratos lettem a budapesti kiadók és szerkesztőségek egyikébe-másikába is, megismertem a világu-

kat, s egyfelől régebbi barátaim és ismeretségeim révén, másfelől az újaknak köszönhetően emberi környezetem is napról napra tágult, rétegzettebbé, színesebbé vált, és napra nap, mind nagyobb részt sikerült becserkészniem a főváros – hajdani szülővárosom – valóságos és szellemi tágasságából, megismertem mélységeit és magasságait, ritmusát és szokásait, mígnem teljesen városlakó, néven nevezve: budapesti lettem magam is. Miközben keményen megtapasztaltam azt is, mennyire más vendég szemmel nézni, vendégként járni a várost, s mennyire másként viszonyul hozzád, és rád is teljesen más – magához való – viszonyulást kényszerít, ha ott élsz. A *Magvető* Kiadóban, pontosabban annak nevezetes – már irodalomtörténetként hivatkozható – versszerkesztőségében Csiki László révén lettem otthonos. És, tegyem hozzá, neki köszönhetően hamarosan Deák László révén is.

Persze, az Irodalmi Szemlélél, a cserepéldányként érkező magyarországi lapokból már korábban is ismertem a verseit, de az is tudvalevő, hogy költőként viszonylag későn indult – tehát ő is elég későn *ismer-te meg* magát (már túl volt a harmincon, amikor 1977-ben a *Mozgó Világban* megjelentek az első versei); addig rajzolt, festett, a N° 1 festőcsoport tagja volt (olyan, a kortárs magyar képzőművészetben mára jelentős helyet kiérdemelt művészekkel, mint a pár nappal hatvanadik születésnapja után elhunyt El Kazovszkij, továbbá Kecskeméti Kálmán, Szemadám György és mások), már 1968-tól rangos tárlatok résztvevője, holott az 1970-es évek elején, szinte csak mellel, megnyerte az Élet és Irodalom kritikapályázatát is. Az Erős Kingának adott interjújában így emlékezett vissza erre a megkésettiségre, váltásra: „...valahogy úgy alakult a dolog, hogy érezni kezdtem, bár festek, valójában nem ez az én mondanivalóm. Egyre többet írtam, s így szépen átment az egyik műfaj a másikba.” Első verseskötetét, a *Magaslest* tehát csak 1979-ben adta ki, s amikor 1982-ben elszegődött a *Magvető*-höz, még csupán a második, *A közös csapdával* hozakodott elő. Ezt a kötetét már megvásároltam, de írás közben – miként más egykori könyveim említésekor – ezúttal is riadtan tapasztalom, hogy sűrű költőzéseim során ez is *elkóborolt* tőlem (a kacifántos életútú, Rimaszombatból Budapesten és Ljubljánán meg Trieszten át Zürichbe származott Ilma Rakusa gondolatmenetét követve: mást választottak helyettem), ahol már csak a harmadiktól, az 1985-ös *A gyarló esélytől* sorakoznak a könyvei. (Illetve hirtelen nem találok a negyediket, az 1988-as *A változatlan hatalmát* sem, jóllehet az már dedikált kötet volt.) Megjegyzendő azonban, hogy még ezután sem volt teljesen töretlen – vagy csupán nem volt bő termésű? – a költői pályája, hiszen harmadik kötetét – egy 1994-es versválogatást, *Az árvaság korát* leszámítva – csupán másfél évtizedes hallgatás után követte a negyedik (a *fojtatás*, 2003-ban).

Deák László Péter fiával

De most még egyelőre a Magvetőhöz kell visszatérnem. Idő múltán, mivel 1986-tól, (első pesti) munkahelyem, a Zöld Ferenc vezette Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (MKKE) igazgatósága is annak az addigra már elég ütött-kopott, tizemeletes beton–vas–üveg és papírmásé monstrumnak a legfelső emeletén székelt, a város szívében, a Vörösmarty téren, mely épület környezetidegenségével teljesen kilógott ez előkelő városrész, illetve tér építészeti érték és a boldog békeidők nyugalmát árasztó és gazdagságáról valló, patinás polgárházai és palotái közül (a pestiek nemes egyszerűséggel csak Elizélt-palotának becézték). Hetente kétszer-háromszor nekem is át kellett oda battyognom cégem Nyár utcai Kiállítási Gyűjteményéből. (Az épületet aztán a rendszerváltás után a telekre pályázó újkapitalisták az 1990-es évek vége felé lebontatták, hogy a helyébe egy új, immár csillogó-villogó, ám elődjénél nem kevésbé környezetidegen – elizéltebb? – betonvas-üveg konstrukciót emeljenek.) De szívesen mentem mindig, mivel az épületben elhelyezett hivatalok, vállalatok munkatársai számára – az MKKE-n kívül a kiadók közül itt volt a Magvető, a Corvina és a Zeneműkiadó is – a másodikon egy kiváló konyhájú étkezde is működött, tehát munkahelyi feladatai intézését ebédszünetben még bőséges kulináris élvezetekkel is összeköthette ott az ember.

S tegyem hozzá gyorsan: szellemiekkel is, lévén, hogy az MKKE emeletén volt az egészen kiváló, irodalom- és

könyvkritikai fórumként is olvasható Új Könyvvilág szerkesztősége – előbb Zentai Péter (amíg föl nem váltotta az Akadémiai Kiadó vezérigazgatói székébe távozó Zöld Ferencet), majd rövid ideig, a lap megszűntéig helyébe lépő Tarján Tamás birodalma –, ahol az ember, recenzióírás címén mindig szert tehetett – ingyen és bérmentve – a legfrissebb könyvújdontságokra. Ilyenkor az ugyancsak itt, a nyolcadik vagy a kilencedik emeleten honoló Magvető Könyvkiadó volt a következő megálló (talán mindketten voltak irodái), pontosabban annak is a versszerkesztősége: Parancs mester birodalma. A kiadó e lírai részlegét ugyanis a remek s önmagával szemben mintaszerűen szigorú és igényes költőként ismert, 1956 után *vigvázó szemét Párizsra vetette* és egészen Franciaországig futott, s onnan csupán 1964-ben hazakerült Parancs János, az irodalomtörténeti súlyú Magyar Műhely egyik alapító szerkesztője vezette, akit a kiadóban olyan nagyszerű emberek, olyan kiváló költők és szerkesztők vettek körül, mint Csiki László, Kemsei István, Sz. Székely Magdolna, Deák László, és itt volt a már a híres csigaverseit is tartalmazó, pályakezdésem idején megjelent *A vonalak kertje* című kötete óta költőként általam mélyszégyen tisztelet Keszthelyi Rezső is. Igazi műhely volt ez, máig nem pótolja semmi az itt, illetve velük töltött órák hangulatát, tapasztalatait, majd a közeli *korcsmahivatal*-beli traccsokat. (Magam Parancsot még Pozsonyból, az Irodalmi Szemléből ismertem; hivatalos útján egyszer fél napon át kíségettem a hajdani koronázó város történel-

mi levegőjű utcáin.) Deákot is ő hívta el szerkesztőnek a Képzőművészeti Kiadótól, melynek barátom tizennégy éven át dekorátöre és kiállításrendezője volt, miközben képzőművészként a Pannónia Filmstúdiónál is vállalt bér-munkát. Ezek a kiadóbeli vizitek persze rendszerint valamely környékbeli vendéglátóipari üzemegekben végződtek – a Zserbó Dorottya utca felőli, azóta alaposan kiglancolt bizstrójában például, de a Deák Ferenc utca–Bécsi utca sarkán is volt egy biztos pontja elmúlt éveinknek; néha egészen a Veres Pálné utca–Irányi utca sarkán levő Grinzingi borozóig is eljutottunk – ahova engem főleg mennyei csülkös bucijuk vonzott –, de a Szabadság tér oldalából nyíló Aulich Lajos utcában is volt egy megbízható helyünk, bár nem vagyok benne biztos, tényleg ott-e, illetve megvan-e még) – leggyakrabban a két Lacival: Csikivel és Deákkal, némi sörökkel, borokkal, felesekkel serkentve szellemi fejlődésünket.

A különböző írószövetségi rendezvények nemkülönben gyakori alkalmat adtak találkozásainkhoz (és nemcsak a Bajza utcában). S mivel Deák nagy antikváriumjáró is volt, sokszor valamelyik régikönyv-kereskedésben futottunk össze (nemegyszer a Ferenciek terén levőben, gyakran a Szent István körút sarki szűkös helyiségben – pedig már az időben is kezdett, ahogy mondja, „kommercializálódni, közért jelleget ölteni” az antikvárius szakma). Ide, ez utóbbihoz közel volt az Orpheusz Hollán Ernő utcai, nyomortanyára emlékeztető bérlémenye, én meg akkor épp a Nagykörút–Balassi Bálint utca sarkán levő bérház negyedik emeletén olvasószerkesztettem az az időben ott tanyázó Iskolakultúrát. A *menés*, az antikváriumjárás egy idő után nemcsak életmódja lett Deáknak, hanem, úgymond, munkamódszere is; maga ír *Naplójában* arról, hogy nem tud sokáig „a fenekén ülni”, időnként „felpattan és átcsörtet a Belvároson” és „bekukkant az útba eső antikváriumokba”: „Gyaloglás közben gondolkodom ki mindent – így ott –, amit később papírra vetek. Folytonosan látnom kell, találnom kell valamit. Egy jelet, egy író nevét, egy érdekes vagy szép könyvet, az emberforgatagot, kirakatokat, dohos boltbelsőket, évek óta eladhatatlan, porosodó könyvek gerincét, elronyolódó papírborítóját...” Mert az ember sosem tudhatja előre, hol, milyen impulzusok érik, hol, min *botránkozik meg*, aminek oka lehet egyetlen eleven színű virágszál is, bármi. Fő a nyitottság, s Deák László ilyen volt: nyitott mindenre, mindenkire; ahogy hűségese, Kemsei István jellemzi: „fantasztikus agyú” ember, „Két lábon járó enciklopédia”, „tudásának forrásvidékét” szinte felmérni se lehetett.

De sűrűn megfordultam – ingyenkönyvekért is – kiadó-jában, az Orpheuszban (hát hogyan kaptam volna például kedvenc franciánk, Michaux után, akinek gyors egymásutánban két kötetét is kiadta, a 2001-es *Tartóoszlopok* és a 2002-es *Fészkelődik az éjt*, hogyan csaptam volna le rögtön a Fazakas István barátunk Fekete Sasával közösen kiadott, Jarry mester emlékét feltámasztó magyar nyelvű *übbiológiai* kézikönyvükre, *Az Übükre* is). Ez eredetileg, az állami mamutcég, a Magvető privatizálásával, „osztódásával” jött létre akkori igazgatója, Jovánovics Miklós elképzelései szerint, azzal, hogy elsősorban verskiadásra és -terjesztésre fog szakosodni. Barátom *Naplójában* is ír erről, „Elképesztő fordulatként” élte meg e fejleményt, s bár igen erősen ódzkodott a feladattól („nem szeretnék közútálat tárgya lenni, ha már eddig nem voltam

az”), első pillanattól világos volt a számára, hogy vállalni fogja („Mert persze balek is vagyok”). Az események ezután gyorsan peregtek, s noha az ötlet csak 1989 vége felé vetődött fel, 1990 elején már meg is jelent a Magyar Naplóban az első híradás az Orpheusz megalakulásáról, mely Deák irányításával két évtized alatt több mint háromszáz kötetet jelentetett meg, köztük igazi csemegéket és könyvsikereket is.

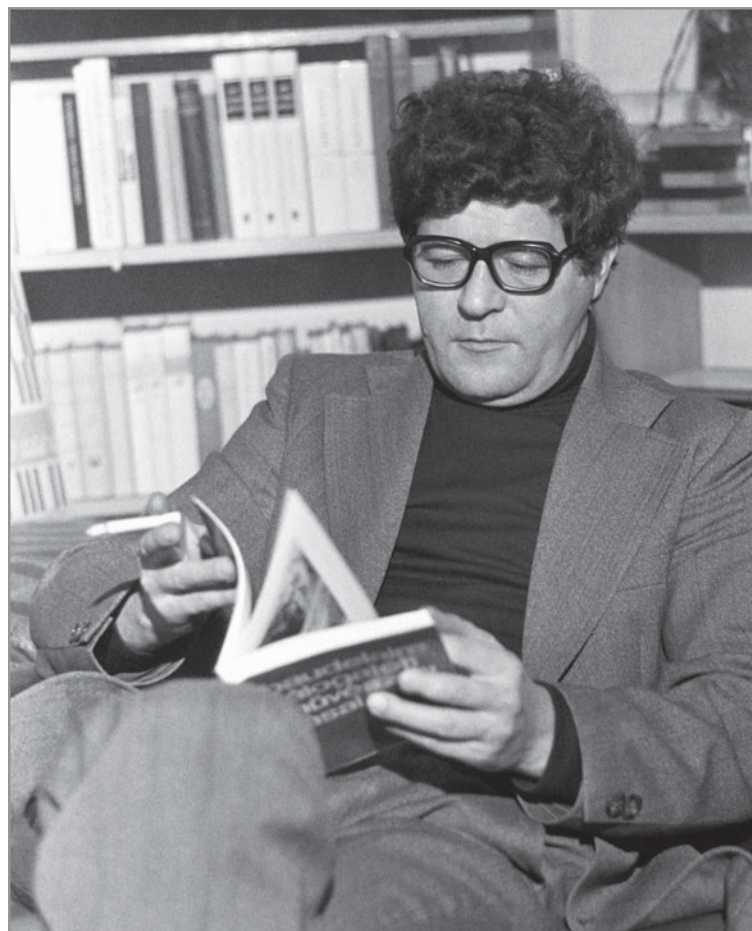
Igaz is, a *Napló*. Már halála után, 2012-ben jelent meg a budapesti Nap Kiadó gondozásában és elválaszthatatlan barátja, Kemsei István szerkesztésében, 1980 és 1990 közötti feljegyzéseivel, mely a reveláció erejével hatott rám. És voltaképpen csak most, ezt olvasva döbbenek rá: mennyi mindent nem tudtam róla, s mennyi mindent *elmulasztottam* belőle; mennyivel gazdagabb lehetnék, ha még alaposabban és elmélyültebben ismerhettem volna, s kétségbe ejt a tudat, hogy ezen már nincs mód változtatnom. Még szerencse, hogy az ő 1980-as éveinek, akkori gondolat- és ízlésvilágának, szenvedélyeinek, igazságkereséseinek, véleménynyilvánításainak – szenvedéstörténetének – e *Napló*-beli feltárlása egy *más* (de nem másik), egy, a személyesen ismertnél is teljesebb ember megismerését teszi lehetővé számomra, évekkel halála után. Miközben mennyi mindent megőrzött belőlem is *Naplójában*, a magam életéből: hiszen napjai múltát követve, tulajdonképpen az enyéimből is sok mindent rögzített, számottevő fogódzókat adva az én 1980-as éveim *felfedéséhez, felfedezéséhez* is, s olyan ablakokat nyitott meg előttem, melyekből részben újból ráláthattam arra a Magyarországra, arra a költözésem előtti, körüli és közvetlenül utáni társadalmi, közhangulati és irodalmi környezetre, melyek újbóli szocializálódásom, honosításom díszleteit és életérzését adták, körülményeit befolyásolták. Éppen ezért, mivel életem során a naplóírással, időről időre feltámadó bösz elhatározásaimat jelző naplókezdeményeimmel rövid idő alatt mindannyiszor kudarcot vallottam, életem történéseinek, Déry Tibor-i *hordalékainak* rendezéséhez, kassáki *szénaboglyájának* kazalba rakásához mások naplóit is segítségül kell hívnom, itt kell elmondanom, mily *elmondhatatlan* hálával tartozom Deák Lászlónak is, amiért az enyém helyett is megírta az övét. Amely elsősorban azt húzza alá számomra, amit ő feltételez Ács Margit róla, új verseskönyvéről mondott dicsérő szavai kapcsán: az írónőt nyilvánvalóan az élményközösség befolyásolta véleményében. Ha ugyanis végiglapozom barátom naplókönyvét, alig maradt ceruza- és tollvonásaimtól érintetlen, megjelöletlen, reflektálatlan bekezdése, bejegyzése, amely ne elevenítette volna fel valamely emlékemet, amely ne adna ötletet, ihletet, szempontot valamely megírandóhoz, amit ha mind papírra vetnék, akár egy újabb könyv is kikerekedhetnék belőle, azaz Deák könyve szinte egy újabb könyv – a napló olvasónaplója? – megírására sarkall (persze, az ötlet nem új, Eörsi István is valami hasonlóra vállalkozott az *Időm Gombrowiczsal*-ban, és Weöres-naplómban magam is ilyesmivel próbálkoztam). Tény, hogy – legalábbis az évtizedet tekintve – Deákkal nagyjából ugyanazt éltük, s többé-kevésbé ugyanúgy, hasonló életérzéssel, egymáséival is behelyettesíthető pofáraesésekkel, csalódásainkkal, ugyanazon körök megfutásával. S jóllehet magam, mint afféle *messziről* – azaz vidékről – *jött* ember nem láttam bele a helyi (pesti, központi) irodalmi-közéleti-politikai viszonyokba és *iszonyokba*, és nem láttam át oly mér-

tékben a felszín alatti, személyes érdekek által gabalyított, hírszerű összefonódásokat, mint – „egy vezető irodalmi kiadó szerkesztőjeként” – ő, az évtized általánosan tapasztalható nyomottsága rám is nyögtető súlyokkal nehezedett, és a szóban forgó évtized lefojtottságában ugyanattól a légszomjtól szenvedtünk mindketten. Igaz, a husáki Csehszlovákia oxigénhiányos légköre után az 1980-as évek magyarországi viszonyai mintha némileg elviselhetőbbek lettek volna számomra. De azért, személyes megfigyeléseim alapján is, most mégis egyetértőleg másolom ide naplójának következő, 1985-ös sorait, ahol azoktól futkos a hátán a hideg, akik „Rátehénkedve az irodalmi életre, kiszívták a hatalom csecseből az utolsó cseppet is”, azaz akik „Pusmogva, szemfogatva, oldalazva, mellébeszélve, nagyokat »gurítva« félreinformáltak mindenkit, elhallgattak minden fontosabb lehetőséget a nekik nem tetsző előtt, eldugaszolták a csatornákat, hallgatólagosan és maximálisan együttműködtek a hatalommal”. Eltekintek azonban itt e „kiszorítódsi” – a „protekciónizmusnak”, a „kisszerűek uralmának” – Deák által néven nevezett, és meg kell mondjam, neves példáinak sorolásától, akik „nagyképűsége”, „üldözési mániája”, „»izlése«”, „sehonnan-sehovása” „sok jobbra érdemesel” végzett, jóllehet e kisded kéjelgések élemberei nem „akárik” voltak, de ha ma, a 2010-es évekből széttekintek magam körül, ugyanezt a képet láthatom, csak másokkal, ám annál élesebben. (Igaz, azzal a – nem lényegtelen – különbséggel, hogy hovatovább már az „akárik” is egyre inkább élén járnak napjaink kiszorítódsíjaiban.) És még valami kiderült számomra ebből az évtizedes naplóból – ön- és helyzetképeiből, -vázlataiból, környezet-elemzéseiből, társadalmilégkör-analíziseiből: az, hogy milyen remek elemző és milyen ragyogó prognosza – de mondhatnék jóst vagy előrelátót is – volt valójában Deák László, akinek előrejelzése – akár tíz-húsz éves távlatokban is – rendre beigazolódtak, s most sorolhatnánk a példákat, hogy 1980-as évtizedbeli megfigyelései, megérzései és következtetései mint váltak mindennapos valósággá a 2010-es évekre Magyarországon (és általában [Közép-] Európában is).

Nem állhatom meg, hogy ennek igazolásául ne pötyögtessem ide könyvének hátborzongatóan pontos tételét: „Korunk uralkodó típusa a magazin szemléletű, -gondolkodású tömegember. Erre állt be a középnevezék, erre nevelődnek az átlagfiatalok. [...] A magazinembernek valójában nincs kultúrája. Nincs múltja, nincs istene és nincs művészete. Csak holmija van, divatja (divatjai), csak fogyasztása van. A dolgokról alkotott képzete nem terjed tovább a kívánatos – nem kívánatos megkülönböztetésén, vagy a megéri – nem éri meg latolgatásán. A manipuláció terméke ő, addig működik, ameddig tart a manipulálása. Megnyilvánulása a narcizmus, a világról való érintkezése agresszíven követelő. Magatartása rég nem a tagadásra épül, hanem épp ellenkezőleg, a szelektív, mohó elfogadásra, a parazita életmódra. Önmagáról alkotott képébe a szenvedés nem fér be, ahogy a komolyság sem, egészében jellemző rá az érzelmi és tudati infantilizmus. Nem közösségben él, de nem is egyedül, hanem csakis nyájban, hordában, biztonságosnak érzett ólmelegben.”

Ennyi; több idézet az előbbiekre nem is kell. A bejegyzés 1988-ban, több mint negyedszázada íródott. Ha Deák László már az időben kora „uralkodó típusának” nevez-

te a *magazinembert*, ez a véglény mára a legjobb úton van afelé, hogy felszámoljon magában s maga körül mindent, ami magasabb rendű emberi kultúra és erkölcsiség, ami emberi érték és közösségi érdek volt valaha. Költőnk, írónk sok irányból egybeszerveződő műveltségre, műveltségének tágassága (lásd főntebb Kemsei István följegyzését minderről), összefüggés-látásának hagyományos értékekre alapozottsága a belső tartalmak és tartás, az integritás és a szervesség, a kultúrába beágyazottság, a kultúrának „mint magasabb rendű életeszménynek” – ezt Déry Tibor kapcsán írja le – megrögzöttjévé teszi Deákot. (Ezért lehet, hogy Márai Sándor – „a Márai Sándorok, Weöres Sándorok, Baránszky-Jób Lászlók” – halálával például egyenesen a szerves egészként értelmezett irodalom végét hirdeti; naplójában másutt Baránszky-Jóbot is a „magyar szellemi élet egyik utolsó óriásaként” írta le, akitől, akárhányszor nála járt, mindig „megtisztulva” jött el, s ugyanazzal a tanítványi csodálattal szölt róla mindig, mint Fodor András Fülep Lajosról.) Egy

Parancs János

1989-es naplóbejegyzésében a 20. század végét nyugtázza, de ezt nem évszám szerint érti, hanem a „minőség” végeként értelmezi, s ilyen értelemben a kettő szoros összefügg egymással, ugyanazon *behatárolt végtelen* két megnyilvánulási formájának *végét* jelenti be). Ezzel függ szorosán össze az is, s jelenünkről mond nem éppen hízogó véleményt azzal is, amikor már Weöres Sándor halálhírének pillanatában biztosra veszi – „az európai kultúra gyászol”, jelenti be –, hogy „Sanyikát nem a Nemzeti Múzeum kertjében fogják felravata-

lozni, mint Adyt annak idején”, és ami Weörest ugyan- csak megilletné. (Hát igen, akkorra már nemcsak *minden egész* törött el, hanem a részek is törtek már „ezerrel”.) Alig fél évvel korábban, Szent Orpheus halálát, döbbenetében, még ennél is kurtábban nyugtázta: „Meghalt Szentkuthy Miklós.” Igen, abban a pillanatban ebben a kurta mondatban benne volt minden, az egész apokalipszis. Később, két lappal odébb, a hírre, hogy Szentkuthy végrendeletében csak legszűkebb családját engedte részt venni búcsúztatásán, ennyit tett még hozzá: „Nagy ember volt Szentkuthy, most már bottal üthetitek a nyomát!” Lehet, a 20. század – a magyar kultúrában – valóban ket- tőjük: Weöres és Szentkuthy halálával, 1988-ban, 1989- ben ért véget? A rendszerváltással kezdődő évek, évtize- dek mindenképpen ezt látszanak igazolni. (Amihez még annyi kívánczosa hozzá, hogy talán az egész kulturális Közép-Európa *utolsó mohikánja*, Mészöly Miklós 2001. évi halálával pedig valószínűleg visszahozhatatlanná is vált.) Van költőnk könyvében egy bejegyzés, még 1980- ból, betöltötte már a harminchármat, krisztusi korban van, az ember ilyenkor általában már keményen szem- besül önmagával, s ha még nem találta meg, kitartóan keresi a kérdésre a választ: ki ő s ki lehetne. Deák fordít- ott eljárást választ: sorra veszi, ki nem ő, és e „nem”-ek között próbálja elhelyezni magát. Megint érdemes – itt utoljára – hosszabban idézni tőle: „Végül is számot kell vetni, hova nem tartozom: nem vagyok sem értelmiségi, sem munkás, sem paraszt származású. Nem vagyok egy- kor volt híres, gazdag arisztokrata sarj sem. Nem vagyok sem zsidó, sem cigány, sem kisebbségi. Szemlélet dolga- iban nem tapasztaltam családjamban sem nagy-, sem kis- polgári allűröket. Nem vagyok sem ateista, sem bigottan vallásos. Eddig végzett munkásságommal nem csatlako- ztam sem a radikális avantgárdhoz, sem a merev konser- vatívokhoz. Nem vagyok párttag, de nem vagyok nyuga- ti ügynök sem. Nem vagyok kifejezetten okos, sem szép, sem ügyes. Nem vagyok gazdag, nem vagyok nyomorgó koldus. Nem vagyok idegbeteg, kábítószeres, alkoholista. Nem vagyok anarchista. Nem vagyok homoszexuális, nem vagyok mazochista, nem vagyok szadista. Nem tar- tozom a hatalom gyakorlóinak egyik köréhez sem, nem vagyok bennfentes társaságok dédelgetett habituéje. Nem végeztem egyetemet, sem főiskolát. Nem érzem magam vezető egyéniségnek. Nincs bennem túlságos tekintély- tisztelet.” Önképéhez alkalmazott módszerével itt Deák László leképezi a korabeli magyar társadalmat, azokat az értékeket, kategóriákat és dimenziókat, melyek szerint az gondolkodik, mérlegel, értékkel – és teszi ezt eléggé illü- ziótlanul. És annyiban jövőbemutatóan, hogy ugyan- ezekkel a megkülönböztetőkkkel leírható a mai, csaknem három és fél évtizeddel későbbi magyar társadalomszer- kezet és értékrend is, sőt, ha lehet, még markánsabban és még szembeütőbbben. E sajátos önelveboncolásakor még nem ismertem Deákot személyesen, de később is ugyan- ilyen maradt, élete végéig ilyennek tudtam őt. *A között*, a *közösség*, a *közép* emberének, akit viszont a legkevés- bé sem lehetett közepesnek, és még inkább nem arctalan- nak nevezni: ugyanis ezt a sorsvállaló középen maradá- st a maga leghatározottabb arcvonásaival ruházta fel. Eleve elvesztett ember – vélhette róla bárki, én mégis gyöztes- nek mondanám, mert nagyon is emberi jelleget tudott adni ennek a sokak szerinti jellegtelenségnek, s vállalni és következetesen hűnek maradni hozzá.

Orpheusz úrnak – barátai, hívei ezt a címet adták Deák Lászlóra emlékező kötetüknek 2010-ben – egy idő- ben, főleg az 1990-es évek dereka tájt magam is dolgoz- tam néhanap: nem egy kötetüknek szerkesztője voltam (én gondoztam például közös barátunk, Géczi János élet- mű-válogatásának vagy fél tucat kötetét), nem egy kéz- iratuk véleményezésére is felkért Laci, s egy-két kötetük- nek összeállítója és fordítója is lehettem. Nála jelentettük meg például Vörös Istvánnal az 1997-es Miroslav Holub- kötetünket (*Interferon, avagy A színházról*), és először vele közösen terveztük Deáknál azt az 1993-as Vladimír Holan-válogatást is, melybe végül – időhiány miatt – mégse szálltam be, így az Vörös önálló fordításmunkája lett (*Mozartiana* címmel), és nem készültem el a magya- rul alig ismert, ám kétségtelenül európai rangú szlovák költő, Ján Ondruš verseiből készítettő, szintén *Orpheusz úrnál* tervezett válogatással és fordítással sem (ezzel a munkával máig adósa vagyok magamnak), pedig már a pénz is megvolt rá, amit így barátom – gondo- lom, csalódottan – kénytelen volt visszaküldeni a támo- gatóknak. S vele szövetkeztem akkor is, amikor Somlyó Györgyöt arra szerettem volna rábírní, hogy készítse el a maga – egyéni olvasatú és értékrendű – válogatását a kor- társ magyar költészetből, melyhez társkiadónak kértem barátomat a dunaszerdahelyi NAP Kiadó mellé, melynek akkor épp a szerkesztője voltam. S bár erre a könyvre is kaptunk némi pályázati pénzeket, mivel Somlyó – a tör- ténetet megírtam, részletesebben, másutt is – több okból is kifutott a határidőből, a támogatásokat viszont semmi- képp sem szerettük volna veszni hagyni, így azt sütöttük ki barátommal, hogy Pomogáts Bélát és Tarján Tamást is megnyerve a munkának, magunk veselkedünk neki a kötetnek, melyhez az előszót majd Somlyó írja meg. Ez végül meg is történt, s így jelentettük meg a *Mindenekből Pantheont* című *Kortárs költészeti antológiát* 1997-ben, mely hibrid jellege ellenére is elsőként adott panoráma- képet az az időben „élő magyar költők” öt nemzedékéről, beleértve a határon túli magyar poétákat is. Végül 2007- ben is volt még egy „közös dobásunk”, amikor is Deák jelentette meg – kétnyelvű kiadásban – az Orpheusznál Jozef Leikert szlovák költő *Pominutelnost’ – Múlandóság* című, általam fordított versciklusát.

Persze más összefüggésben is számíthattunk egymás- ra és segítettük egymás törekvéseit. Amikor például az 1990-es évek második felében Ister néven létrehoztam a magam kis kiadóját is, sokszor fordultam hozzá – tapasztalataira, véleményére kíváncsi – tanácsért, terjesztési és szállítási gondjaim megoldásának előmozdításáért. Ő pedig – s nemcsak ezekben, mindenben – a világ legter- mészetesebb mozdulatával állt oda mellém (mint általá- ban mindenki mellé), és még azt is természetesnek vette, hogy az Isterrel is kapcsolatot kereső szerzőit önzetlenül átírányítsa egy-egy kéziratukkal hozzám. Így kerültem kapcsolatba a magyar emigráció olyan, Nyugatról hazate- lepedett kiválóságaival, mint András Sándor, Ferdinandy György vagy Gömöri György, akik közül az elsőtől egy pazar szerelembőlcséleti esszét jelentettem meg 2000-ben *Szerelem* címmel (afféle ikerkönyvként, a hozzá tarto- zó versciklussal együtt), a másodiktól *Gyönyörűen tudott fűtyülni* címmel kitűnő novelláskötetet adhattam ki 2001- ben, a harmadiknak pedig *A tél illata* című, 2003-as ver- seskönyve látott napvilágot kicsinél is kisebb kiadómnál.

Egyvalamiben azonban mégis kudarcot vallottam

Deák Lászlóval. Mivel akkor már *Az árvaság kora* című 1994-es válogatása óta nem jelent meg verseskötete (de már az 1988-as *A változatlan hatalmától* érezni lehetett, hogy válságban van), s szerintem képzőművészként is nagyobb visszhangot érdemelt volna, azzal próbáltam őt elmozdítani holtpontjáról, hogy felajánlottam: szívesen megjelenetném új – vagy újabb válogatott – verseit, melyekhez bőven mellékelnék a rajzaiból, festményeiből is. S ezt az ajánlatomat 1998-tól minden pályázati kiíráskor megismételtem, és ő – ilyen-olyan okkal – mindig kitért előle. Aztán 2006-ban – amikor, visszaköltözömben Pozsonyba, és az Ister gyakorlatilag már nem működött (noha egy vagy két kötetünk, mintegy a tehetlenségi erő folytán még, megkésve, napvilágot látott), Sebestyén Ilona távlatos programok mentén épített budapesti Napjánál – ő adta ki három évvel korábban a *fojtatást* is – mégiscsak rászánta magát egy verses-rajzos könyvre. Ez lett az *Emlékkönyv*, melynek örültem is, és bánkódtam is miatta kicsit. Örültem, mert az barátom számos nagy verse mellett több mint egy tucatnyit tartalmazott a rajzaiból is; viszont csalódott voltam, mert magam eredetileg más könyvet szántam volna – akár ugyanebből az anyagból is – Deáknak. Szellősebbet, képességeihez, értékeihez méltóbbat, szebbet – afféle albumszerűt. Már magát a formátumát is nagyobbban gondoltam el; a *külsínt* mindenképpen jobban összehangoltam volna a *belbeccsel*. S a versek elolvasása után még erősebb lett ez a gondolatom. Érett, szikár, férfias költészet ez („nagy formátumú, mégis: kevés szavú költői univerzum” – ahogyan Sütő Csaba András jellemezte valahol), az összeszorított fogak poézise, a távollatlansággal szembenező, eltökélt tekintet horizontja, az ember önmagával és világával való illúziótlan *elszámolásának korai őszikéi* ezek a versek (igaz, Arany is hatvanéves kora körül írta őszikéit), érzelmi kiürültségük felől nézve afféle tárgyyszerű *antielégiák*. Ugyanekkor megragad nem mindennapi képességük, hamisítatlan képzőművészeti látásuk, és a köznapiság hidegségét, ridegségét festő illúziótlanságuk, a „Mást vártam, mást reméltem, a valóság orrba vág” beismerése, a „kórót nyeső tavaszi szél” felismerésének drámája („A köznapok csak köznapokat hoznak, / kórót nyes a tavaszi szél”). A vers címe, melynek utolsó két sora ez utóbbi idézet: *A 2010-es évre* – egy 2006-ban megjelent verseskötetben! Tehát vizsla szeme a kifürkészhetlent nézi, a „Sok kínon, meddő köznapokon köszörülő” új évezred első évtizedét, s a „Ki tudja hoz-e még nekem újabbakat?” bizonytalanságával szembesül. Nos, az új évezred Deák László számára már a 2010. esztendő sem hozta el: költőnk, barátunk 2009. december 30-án, hatvanhárom éves korában, szinte pontosan tíz esztendővel felesége halála után, szilveszterre meghalt. Már az új esztendőt se várta ki, de csoda, hogy eddig bírta.

Nagy terheket hordott magában, amiből azonban kívülről nem sok látszott. Egyébként sem szívlelem az embe-
reket, akik nagyon látványosan tudnak szenvedni, szerencsétlennek lenni. A szívem, lehet, meg is esik rajtuk, de nem kedvelem őket. Deák László tartása, az a méltóság, mellyel személyes tragédiáit és életének nyűgeit cipelte, még azután is, amikor más már összeomlott volna, megrendítő tapasztalat volt a számomra. Pedig akkor már – különösen miután 2005-ben, 2006-ban, új (kései) családot alapítva visszaköltöztem Szlovákiába (először Pozsonyba, majd Dunaszerdahelyre), és előbb hirtelen

jött betegségem, majd egyéb személyes leterheltségek és anyagi gondok miatt nem tudtam kedvem szerinti gyakorisággal szülővárosomba visszajárni, vele is igen megritkultak a találkozásaink. Később, tudtam, a gyilkos kór is megtámadta, s ha mentem is, nem akartam magammal, bajaimmal, étellel traktálni őt. Leveleket azért, bár ritkán, továbbra is váltottunk egymással, gyakorlati ügyekben például. Nem felejttem azonban el 2006. február 27-i e-mail-levelét, melyet csupán három hónapot élt kislányom, Flóra temetésének estéjén találtam meg a gépemben, s amely a legjobbkor próbált és tudott erőt adni, hitet önteni belém. Ennek közvetlen előzménye az egy héttel korábbi, február 20-i pesti találkozásunk volt az Írószövetség Bajza utcai székházában s épp a kiadójával, az ekkorra már egy ideje ideköltözött Orpheusszal – stílusosan? vészhelyzet esetére? – szemközti Deák Étteremben, illetve az arra kapcsolódó, február 24-i levél, melyet válasza megértését segítő, most teljes egészében idemásolok:

„Kedves Öregem,

hétfőn este sokáig és mélyen beszélgettünk mindenféléről, többek között a halott feleséged is, illetve a kislányom is szóba került, aki másnap délelőtt meghalt (beszélgetésünk idején már válságosra fordult az állapota, amiről azonban akkor még mit sem tudtam) – hétfőn, február 27-én temetjük (három hónapos kora előtt egy nappal).

Február 28-án, március 1-jén, 2-án ismét Bpsten vagyunk.

Le- s megtörtén bár, de töretlen barátsággal öllek TL”

Mire barátom a következő – mély, együttérző és varázslatos lényéről is valló – választ küldte másnap:

„Drága Lacikám!

Temetés után, ilyen gyászórákban, mit is mondhatnék? Kevés az, hogy veled érzek, igaz szándékú bár, de lehetetlen mégis. Elképesztő, hogy milyen nyomorultak vagyunk. Rossz hír, de hozzáteszem, Bohár Andris 45 éves korában három nap leforgása alatt meghalt a hét végén, rapid leukémiában. Csecsemő és felnőtt végzetének foglya, meghal, de nekünk továbbra is az élet útján kell járnunk, az ő drága emléküket cipelve.

Ölel öreg barátod, Deák Laci.”

Amikor pedig, egy pazar, tanítani való képzavarral, Flóra halálhírére Pozsonyba sietve február 21-én *erőt vett rajtam a teljes erőtlenség*, ami egyik pillanatról a másikra súlyos izomgyengeséggel (Myastenia gravis) járt (nem túl gyakori szörnyűség, százezer lakosonként általában 0,6–1,1 új esetben diagnosztizálják évente, a csecsemőmirigy felnőttkori aktiválódásával van kapcsolatban, ám orvosaim hosszú, fizikai s lelki kínokkal teli hónapokon át nem tudtak rájönni tüneteim kiváltó okára), amiről egy levélben *Orpheusz úrnak* is beszámoltam, megint csak késlekedés nélkül jött a vigasz. Íme, egy részlet június 27-i, névnapunkon írt leveléből: „...Veled nagyon együtt érzek, sőt együtt szenvedek, ami a testi nyavalyákat illeti. Itt most 36 fok van árnyékban. Remek! Csütörtökön temetjük Domokos Matyit. Így megyen ez. Szia: Laci”

Hát igen, *így megyen*: az ember halottakkal – halottával – él együtt, nekünk pedig az időben igencsak összejöttek a holtjaink, tele voltunk temetéssel, gyással; felesége halála után barátom számára is – az azt követő, már a „közös szenvedés” jegyében dedikált 2003-as verseskötete címével – már csak *fojtatás* volt a folyta-

tás. Emlékszem, amikor egyszer, még korábban elmesélte felesége elvesztésének történetét, a borzalmakat, amiket ekkor, 1999 karácsonyán átélt. Azt gondolom, barátom is ekkor kezdett meghalni, az ő haldoklása is ekkor kezdődött, onnan kezdve már meg voltak számlálva a napjai, csak senki nem tudott még róla – ő sem. A *fojtatás*ban olvasható, felesége utolsó napjainak már-már kozmikus botrányát látszólag szenvtelenül, tárgyilagos-leíró *krónikáséneke*, haláltörténete, az 1999. december 24–27. az ezredforduló magyar költészetének egyik legmegrázóbb, talán csak Borbély Szilárd szülősratóihoz, haláldrámáihoz mérhető, hátborzongató darabja (prózában – utolsó *Naplójában* – esetleg Márai adott hasonlóan pontos-kegyetlen leírást felesége végnapjairól 1985-ben). Meggyőződésem: írni nem lehet az ilyen verset, az ember ilyenre képtelen készülni, elképzelhetetlen az ilyen dolgot, alakítgatni-finomítgatni: az ilyen egy tömbben, egyszerre szakad ki valakiből. A beszámoló távolgágtartó; beszédmódja, nyelve dísztelen; a költő kívülről szemléli az eseményeket; nem remeg, nem sír, a tekintete sem fátyolos; mégis valami tompa egykedvűséggel néz maga elé a messzi végtelenbe – csak az olvasó hangja csuklik el olvasása közben, csak az ő teste rázkódik a megrendüléstől.

A sors az ő esetében is kitűnő rendezőnek bizonyult. Deák utolsó, de már csak a halála után megjelent, Kemsei

István közreadta posztumusz írásának az elioti *Záróra, uraim, záróra...* beszédes címet adta az *Átokföldjéből*. S bár írása nem a megsejtett végzetről, élete elérkezettnek látott végállomásáról szól (illetve csak „szegről-végről” arról), hanem a moziról („egy bizonyos típusú moziról, aminek már egyszer s mindenkorra vége”), mégis az örök végzet sajátos nézőpontú látomását jeleníti meg benne. S a fiatalokra lázas mozizásait, velőig hatoló filmélményeit, Fellini-kultuszát idéző *Amarcord* vak, „rángatózó” tangóharmonikásának Domenico Pertica megjelenítette alakja, pontosabban annak arca bár a *múlhatatlan* „mülékony-ságot” idézi meg benne, mégsem csak arról beszél neki, hanem arról is, ami örök: „Ő megvolt már, mikor mi még sehol se voltunk, és itt lesz akkor is, mikor bennünket már rég elfelejtettek”, vagyis, mondja, megőriz valamit belőlünk, „elszállt ifjúságunkból” is.

Most is az *Amarcordot* – s Domenico Perticát – játszatom Deák László barátunkra emlékezve a You Tube-on. A film újdonsült házaspárja épp elhúz, a végén, „az élet útján”, szabadon száll a harmonikaszó, Orpheusz úr valahol odafent hallgatja a hibátlan kékségben, én idelent bámulom számítógépem képernyőjét, majd magamhoz húzom a billentyűzetet, mert tényleg „így megyen ez”, s még hozzápötyögöm a fentiekhez: „Szia: Laci.”

(Dunaszerdahely, 2014. március–április)

Orvos András, Deák László és Kemsei István